

vocation, an important matter of all life. The thinker determines the soil of pedagogy. He believes that she draws her fundamental ideas from philosophy, logic, moral philosophy and psychology.

Conclusions: the researcher considers social life in all its diversity and complexity. The realities of social life are associated with the experience of the child, the realities of his daily life. According to pedagogical practices it is necessary to build not from scratch, not to impose to the teacher the vision and understanding of the world, demanding its perception as truth, not to neglect the previous life experience of the child, and to study and coordinate it. The outline of social life is much more complex and multifaceted, in which all aspects of human life and its own essence are closely intertwined.

Key words: philosophy, pedagogy, education, morality, values, social purpose, pupil.

Одержано редакцією 14.03.2019

Прийнято до публікації 22.05.2019

УДК 1(091): 304.444

DOI:10.31651/2076-5894-2019-1-26-35

ЗАЙЧКІВСЬКА Ірина Петрівна,

старший викладач кафедри соціології та соціальних комунікацій

Національного педагогічного університету

імені М.П. Драгоманова,

e-mail: 7zira@ukr.net

ВЧЕННЯ І. ОГІЄНКА ПРО РОЛЬ ЦЕРКВИ У ПРОЦЕСАХ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНО- ТА НАЦІЄТВОРЕННЯ

В статті здійснено критичне переосмислення наукової спадщини І. Огієнка зрілого періоду та показано, що осердям наукових пошуків мислителя незмінно залишалося вивчення чинників та інструментів формування етнокультурної самобутності українців. Показано, що, на думку мислителя, необхідними умовами постання останньої є сукупність об'єктивних прикмет (мова, звичаї, обряди тощо) та психічних характеристик (демократизм, емоційність, релігійність тощо), які сприяють усвідомленню культурної окремішності спільноти. Систематизовано та ґрунтовно проаналізовано розпорошені у цілому ряді різнорідних наукових праць висновки І. Огієнка стосовно етно- та націєтворчого потенціалу Української Церкви та показано, що попри раціональність цілого ряду теоретичних зауважень, вчений схильний до ототожнення етнокультурної та релігійної приналежності, а тому його спадщина, маючи вагоме значення для пояснення процесу українського етнотворення, не може некритично бути використана для розробки національних стратегій. Врешті, критичне осмислення наукового доробку І. Огієнка зрілого періоду дало підстави стверджувати, що осердям наукових пошуків мислителя незмінно залишалося вивчення чинників та інструментів формування етнокультурної самобутності українців.

Ключові слова: Православна Церква, народ, етнотворення, націєтворення, мова, об'єктивні прикмети, ментальність, культурна самобутність, релігійна практика, стереотипна поведінка.

Постановка проблеми. Зростання уваги інтелектуального дискурсу до різних аспектів етно- та державотворення зумовлене докорінними соціокультурними та політичними трансформаціями сьогодення. Ослаблення Вестфальської системи національних держав, яке відбулося під впливом глобалізації, відкрило можливості для небувалої до цього часу емансипації, котра проявляється не тільки на індивідуальному, а й колективному рівні. Демократизація усіх сфер суспільного життя зумовила втрату відчуття єдності історії, долі та культури, які вже понад два століття забезпечували національну консолідацію суспільства всередині держави.

Пошук орієнтирів, які в умовах глобалізації та культурної уніфікації сприяли б формуванню групової солідарності, зумовив відродження цілого ряду культурних символів та соціальних практик, які забезпечують суспільну єдність на локальному рівні, закладаючи

тим самим підвалини етнонаціоналізму, який призводить до деконсолідації соціуму, а з нею й фрагментації політичних кордонів. Звісно, у країнах з високим розвитком громадянського суспільства ці зміни зазвичай не викликають особливого занепокоєння, адже інтереси та цінності людей розпорошені поміж різними громадянськими інституціями, які, як доводить Л. Козер, не дають можливості виділити єдину лінію соціального розколу [1, с. 102].

Деякі інші тенденції проглядають у транзитивних суспільствах, і насамперед в Україні. Нерозвинене громадянське суспільство, високий екзистенційний тиск, що зумовлений низьким рівнем економічного життя, та невпинні політичні маніпуляції історичною пам'яттю сприяли поляризації культурних, політичних та духовних ідеалів, зумовивши деконсолідацію українського соціуму. Подолання останньої, в умовах, коли цінності, пам'ять та історія стають основою колективної ідентичності, потребує всебічного і ґрунтовного вивчення тих культурних символів, які визначили ментальну й культурну самобутність спільноти, а тому можуть впливати на її долю в подальшому. Далеко не останню роль у цьому переліку етно- та націєтворчих чинників традиційно посідають релігія та церква, котрі, незважаючи на більш ніж двохсотлітню секуляризацію, залишаються символами, які забезпечують національну та/або культурну ідентичність спільноти.

Попри непересічне значення релігії та церкви в житті українців, котрі, як стверджує М. Грушевський, від початку XVI ст. починають усвідомлювати свою окремішність беручи за основу релігійний чинник [2, с. 16], етно- та націєтворчий потенціал церкви на початку XX ст., на жаль, не був усвідомлений повною мірою, що, за твердженням І. Огієнка, стало однією з причин поразки української революції 1917–1920 рр. Розглядаючи це питання, вчений акцентує увагу на тому, що український народ «в своїй істоті міцно прив'язаний до Православної Церкви. Нашу Церкву, – пише він, – сильно хитали й не визнавали російські соціалістичні партії, а за ними ці ж партії українські... початкова Революція в 1917-1918-1919 рр. все сильно й руйно виступила проти й непокоїла її... Церква і народ були в руках Духовенства, а революційна інтелігенція була проти Духовенства» [3, с. 6-7].

Висновки І. Огієнка щодо непересічного значення церкви та духовенства в житті українського народу на початку XX ст. не викликають особливих зауважень та сумнівів, поміж тим з перспективи XXI ст. вони можуть видаватися мало перспективними. Поміж тим, такі висновки будуть аж надто передчасними, адже, за твердженням широко відомого сьогодні американського соціолога С. Гантінгтона, в сучасному світі люди «самовизначаються використовуючи такі поняття, як походження, релігія, мова, історія, цінності, звичаї і суспільні інститути. Вони ідентифікують себе з культурними групами: племенами, етнічними групами, релігійними громадами, націями... Не визначившись зі своєю ідентичністю, люди не можуть використовувати політику для переслідування власних інтересів» [4]. Це, своєю чергою, дає підстави стверджувати, що релігія та церква є важливими чинниками групової ідентичності, а тому об'єктивне і всебічне вивчення їхнього етно- та націєтворчого потенціалу, особливо в транзитивних суспільствах, видається актуальним і своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження консолідуючого потенціалу релігії вже неодноразово ставало предметом наукових розвідок багатьох зарубіжних та українських вчених. В даному контексті можна згадати роботи С. Бондар [5], Р. Брюбейкера [6], О. Богомолець [7], С. Гантінгтона [4], М. Гібернау [8], І. Гояна [9], Я. Крейчі, В. Велімського [10], Е. Ренана [11], Н. Кривди [12], С. Сторожук [13], Л. Филипович [14] та інших дослідників, які акцентували увагу на різних аспектах етно- та націєтворчого значення церкви. Вирішення цього питання згаданими вченими здійснювалося з різних позицій, а тому сьогодні в українському та зарубіжному дискурсі немає однозначного бачення ані етнотворчого, ані націєтворчого потенціалу церкви. Великою мірою ця ситуація зумовлена тим, що протягом XX ст. інтелектуальний дискурс приділяв чимало уваги різноманітним проблемам націєтворення, котре, супроводжуючись явним чи прихованим етноцидом, сприяло постанню гомогенних культурних середовищ в середині національних держав.

Натомість етнічна єдність розглядалася як така, що сформувалася на ранніх стадіях розвитку суспільства й найбільш повно виявилася у своєрідності народної культури.

Відродження символів етнорегіональної ідентичності, в умовах збереження провідного значення національних держав на політичній арені світу, актуалізує зростання уваги дослідників до тих чинників, які сприяли формуванню етнорегіональної та етнічної єдності, передусім українського суспільства. Очевидно, що в цьому контексті досить плідними та цікавими є українознавчі розвідки сучасних українських дослідниць Н. Кривди [12] та О. Богомолець [7], які, беручи за основу теоретичні напрацювання І. Огієнка, показали роль релігійних символів та обрядової практики в процесі формування групової єдності українців, водночас залишаючи поза своєю увагою ґрунтовне і об'єктивне висвітлення ролі церкви в процесі формування групової ідентичності. Одним із небагатьох, а якщо бути більш точним, єдиним вченим, який висвітлює роль церкви в процесі формування етнокультурної єдності українців, був І. Огієнко. Попри те, що у працях мислителя ми не знаходимо чітко структурованої та абстрактної схеми українського етно- чи націєтворення, його, часто розпорошене в різних роботах, вчення щодо етнотворчого потенціалу релігії може мати вагоме значення збереження культурної самобутності та єдності українців, а його переосмислення може стати теоретичною основою для розробки відповідних часові та конкретно-історичним обставинам стратегій національної консолідації.

З огляду на важливість та своєчасність вивчення етно- та націєтворчого потенціалу релігії та церкви, **мета** нашого дослідження полягає у систематизації та критичному осмисленні думок І. Огієнка щодо ролі православної віри й церкви в процесі українського етно- та націєтворення.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до реалізації поставленої мети, варто зацентувати увагу на тому, що у творчій спадщині І. Огієнка відсутня чітка та логічна схема українського етно- чи націєтворення. На наш погляд, його творча спадщина стала закономірним підсумком тих інтелектуальних пошуків, які активізувалися в українській та російській науці ХІХ ст. під впливом романтизму, і були спрямовані на дослідження підвалин культурної самобутності народів, основою якої в цей час вважалася, насамперед, мова. Прямим свідченням нашого зауваження є той факт, що більшість відносно ранніх праць І. Огієнка були присвячені різним мовознавчим та літературознавчим проблемам. Формуючись як науковець під ідейним впливом В. Перетца та в умовах асиміляторської політики царської Росії, І. Огієнко приділяв чимало уваги вивченню ролі мови в процесі формування культурної єдності українців. Логічним узагальненням його роздумів стала опублікована у 1949 році «Історія української літературної мови» [15], у якій мислитель розкрив особливості й чинники формування української літературної мови, водночас акцентуючи увагу на її ролі в процесі культурної консолідації українського народу. Не менш плідними у даному контексті видаються й більш ранні зауваги мислителя щодо етнотворчого потенціалу фонетичного правопису [16]. Так, в опублікованій ще у 1927 році роботі «Нариси з історії української мови: система українського правопису» І. Огієнко наголошував на тому, що накинена «з Болгарії чужа мова стала в нас з того часу мовою церкви, а тим самим – і мовою літератури, і панувала в нас власне аж до нових часів, до ХІХ-го віку; ця чужа мова заступала дорогу своїй місцевій живій мові, наслідком чого скоро витворилася боротьба цих двох мов, – чужої, болгарської, т. зв. церковно-слов'янської, і своєї місцевої, мови живої. Боротьбу цю помічаємо вже з ХІ-го віку, а де-далі вона все збільшується та збільшується, в ХVІ в. набирає великої сили, а в ХVІІІ віці народня мова вкінці таки перемагає мову церковну і стає мовою літературною» [16, с. 2].

Наведені зауваження, на наш погляд, є прямим свідченням глибокого переконання І. Огієнка у засадничому значенні літературної мови в процесі формування гомогенного культурного простору, який в сучасному дискурсі має назву культурна ідентичність. Практично до кінця ХХ ст. для її позначення використовували терміни «народ», або, більш однозначний, – «етнос». Термінологічний дуалізм, який став закономірним підсумком світоглядної різнорідності дослідницьких або ідеологічних стратегій, повністю нівелювався

на змістовому рівні. Так, приміром, загальновідомий сьогодні британський націолог Е. Сміт розглядав етнос як спільноту, єдність якої забезпечується іменем, міфом про спільне походження (common ancestry); спільною історичною пам'яттю, включаючи спогади про героїв і події та їхнє увічнення, елементами спільної культури, а саме: релігії, звичаїв, мови тощо, символічним зв'язком з батьківщиною та усвідомленням своєї єдності [17, с. 215].

Більш помірковані думки щодо ролі об'єктивних чинників у процесі формування групової ідентичності, які прийнято позначати термінами «етнос» чи «народ», висловлював свого часу І. Лисяк-Рудницький. На відміну від Е. Сміта, український вчений вважає, що не можна однозначно визначити прикмети, які дають підстави називати спільноту народом, оскільки в конкретно-історичному вимірі їх список змінний. У світі, зауважує дослідник, є чимало народів, яким бракує прикмет, що прийнято вважати необхідними для того, щоб певну етнічну групу визначити народом. А тому, у найбільш загальному вимірі для постання народу має постати «сукупність певних об'єктивних прикмет, таких як походження, мова, побут, своєрідний спільний стиль, що пронизує усі ділянки життя даного колективу й надає йому однастайний «народний характер»» [18, с. 11]. Як бачимо, І. Лисяк-Рудницький вважає, що різні народи можуть усвідомлювати єдність, беручи за основу ті символи чи ознаки, які є найбільш значимими для групи в певний історичний період. Це положення, на наш погляд, надзвичайно важливе з огляду на колізії історичного розвитку українців, культура та ідентичність яких, особливо у періоди бездержавності, набували високого рівня децентралізації.

Повертаючись до термінологічного дуалізму в позначенні усвідомленої культурної єдності, що спостерігається в роботах українського та британського дослідників, слід зазначити, що він відображає своєрідність різних традицій дослідження одного феномена. На відміну від зарубіжного, в українському дискурсі довгий час помітним залишався ідейний вплив української інтелектуальної традиції XIX ст., яка, з огляду на особливості та колізії етнонаціонального відродження, часто ототожнювала народ з простонароддям і навіть селянством, котре в часи переривів національної екзистенції залишалося чи не єдиним носієм самобутньої української культури. Це переконання загалом поділяв й І. Огієнко, який в «Історії української літературної мови» чітко й однозначно вказує на те, що саме народна мова або точніше регіональні говірки стали основою для творення української літературної мови [15]. Поміж тим, на наш погляд, він не був схильний до розгляду народу крізь призму простонароддя, навпаки, ведучи мову про необхідність формування української літературної мови, вчений приділяє багато уваги питанням правопису та мовознавства загалом, тим самим вказуючи на важливу роль інтелігенції у формуванні свідомості української єдності. У працях літературознавчого та мовознавчого характеру, за виключенням опублікованої у 1949 році «Історії української літературної мови» [15], окремі статті якої були опубліковані ще у 30-х рр. у журналі «Рідна мова», ця тенденція чітко проглядається в роботах, присвячених висвітленню етнотворчого потенціалу творчості П. Куліша та Т. Шевченка. Зокрема, в цій праці мислитель чи не вперше чітко й однозначно вказує на те, що саме спільність мови найбільше сприяє формуванню гомогенного культурного простору [15].

Попри те, що загальна ідейна лінія творчої спадщини І. Огієнка щодо етнотворчого потенціалу мови залишається незмінною, у працях пізнього періоду, передусім тих, що були написані в еміграції після прийняття чернечого постригу, його наукова діяльність набуває нових змістових конотацій. В цей час мислитель все більше уваги приділяє дослідженню культурної самобутності українців, виявом якої, як стверджує дослідник, є «релігія, обряди, епос, народні пісні, мудрість попередніх віків, передання, казки, повір'я, пережитки довгих століть» [19, с. 10-11]. Як бачимо, подібно до інших зарубіжних та українських вчених, І. Огієнко вважає, що культурна самобутність формується завдяки сукупності об'єктивних прикмет, які забезпечують постання унікального «духу народного», в якому відображена історія, досвід, переживання та сподівання кожного народу [19, с. 10-11].

З позиції нашого часу, запозичене І. Огієнком з інтелектуального дискурсу XIX ст.

поняття «дух народний», видається досить невдалим для позначення ментальної своєрідності спільноти, поміж тим використання цього поняття дало можливість досліднику обстоювати ключову роль православної віри в процесі формування культурної самобутності українського народу [19, с. 11]. Так, у роботі «Книга нашого буття на чужині» І. Огієнко обстоює думку про те, що «дух народний» в українському вимірі, проявляється як дух православний, оскільки головним джерелом культурної самобутності українців на всіх етапах історичного розвитку незмінно залишалося Православ'я [19, с. 23]. «Це Православ'є, – зауважує вчений, – створило нам національного українського духа, національне українське почуття. Це зробили нам Православна Віра, рідні звичаї, українська мова, український народ: його історія, життя, пісні, одяг і т. ін. Усе це виплекане, усе це постало на православному ґрунті» [19, с. 24].

Провідна роль православної церкви у творенні самобутньої української культури, на думку І. Огієнка, стала закономірним підсумком національного характеру православ'я, який став логічним наслідком 34-го апостольського правила. Воно постановляє: «Єпископи кожного народу повинні знати першого посеред себе й шанувати його, як голову» [20, с. 114]. Завдячуючи цьому положенню, кожна «православна церква з бігом віків виробляє власне бачення канонів, свою власну місцеву традицію, власну відправу Богослужб, власні свята і т. ін.... Ось через це, маємо справді церкви: Українську, Російську, Грузинську і т. д., а не церкви українського, російського, грузинського і т. д. народів» [20, с. 105-106]. Постанню своєрідності української православної церкви, на думку вченого, сприяли дохристиянські вірування українського народу [21, с. 6-9], географічне положення поміж Сходом і Заходом, а також «вікова підлеглість чужовірній політичній владі» [20, с. 114]. Вони забезпечили формування тих особливостей, котрі виділяли українську церкву з-поміж інших православних церков, тим самим закладаючи підвалини формування культурної та ментальної самобутності українського народу.

Першою і головною передумовою для формування національного виміру православної церкви, на думку І. Огієнка, стало використання Святого Письма, яке було написане зрозумілою мовою [20, с. 114]. Дане твердження видається досить дискусійним, адже у своїх ранніх працях, як вже було показано вище, вчений акцентував увагу на тому, що саме запровадження кирилиці стало сумним явищем нашої культури, оскільки зумовило комунікативний розкол всередині суспільства. Загалом не спростовуючи цієї думки і згодом, І. Огієнко все ж не заперечував того, що запроваджене святым Кирилом солунське наріччя болгарської мови від самого початку значно більше відповідало запитам народу, ніж грецька мова чи латина. Натомість після часткової адаптації окремих кирилических букв до українських умов, постала місцева традиція церковної вимови [16, с. 3]. Вона сприяла формуванню демаркаційної лінії між Українською та іншими православними церквами, тим самим поглиблюючи культурну окремішність українців.

Утвердження місцевої традиції церковної вимови, на наш погляд, слугувало зовнішнім проявом культурної окремішності українців, тоді як їхня ментальна своєрідність стала закономірним підсумком знайомства зі Святим Письмом. Пристосування азбуки до українських умов та численна перекладна література (І. Огієнко надає провідного значення перекладу Євангелій (Остромирове, 1056 р.; Київське, 1092 р.; Пересопницьке, 1556 р.), Нового Заповіту Негалевського (1581 р.) та повного тексту Біблії (Острозька Біблія, 1581 р.)), сприяли глибокому знайомству українського народу з християнським віровченням, тим самим зумовлюючи його орієнтацію на розвиток внутрішньої релігійності, а не зовнішню обрядовість, як у великоросів. Знайомству з християнським переказом, а з ним вочевидь і формуванню української ментальності, сприяла просвітницька діяльність українського духовенства, котре, як доводить І. Огієнко, починаючи від XVI ст. прикладає чималі зусилля для оживлення церковно-слов'янської мови, читаючи частину богослужбового тексту та проповідь живою народною мовою. На наш погляд, ці зміни у богослужінні, з одного боку, сприяли залученню народних мас у сферу церковної культури, а з іншого – зумовлювали появу чіткої демаркаційної лінії поміж різними православними народами (й передусім російським).

Не менш важливе значення для постання самобутнього українського культурного простору, за твердженням І. Огієнка, мав Катехізіс Петра Могили, в якому було викладено та витлумачено догматику Української Православної Церкви [20, с. 115]. Попри те, що поява цієї богословської праці була знаковою подією для усього православного Сходу, все ж, на думку мислителя, тут було чимало такого, що сприяло поглибленню зовнішніх відмінностей між православними людьми. Зокрема, український Катехізіс наказував хреститися кладучи пальці на чоло, потім на груди, а потім – рамена. Натомість посеред росіян утвердилася традиція хреститися кладучи пальці не на груди, а на живіт [20, с. 116]. Немає сумніву, що така формальна ознака за умови спільної приналежності до православ'я могла слугувати критерієм демаркації українців з поміж інших народів на рівні простонароддя.

Національна своєрідність Української Православної Церкви, як доводить І. Огієнко, виявлялася і в богослужінні, звичаї якого подекуди істотно відрізнялися від московських. Так, приміром, в Україні Євангеліє читали тільки обличчям до народу, одразу потому виголошували проповідь. Крім того, протягом служби Царські Врата майже ніколи не закривалися [20, с. 116]. Ще більш виразно окремішність Української Церкви, на думку І. Огієнка, виявлялася в місцевих особливостях виконання церковних треб. Чин останніх довгий час істотно різнився не тільки в різних православних церквах, а й в українських регіонах. Нівелювання регіональних особливостей релігійних практик відбулося після виходу у світ Требника Петра Могили, котрий не тільки запровадив спільний для всієї Української Церкви чин виконання церковних треб, а й додав 37 чинів, яких не знала тогочасна грецька церква. Ця діяльність, на наш погляд, мала надзвичайно важливе значення не тільки для утвердження окремішності Української Церкви, а й для формування культурної самобутності українців. Адже, як доводить А. Байбурін, релігійна практика у домодерному суспільстві формувала систему стереотипної поведінки, котра не тільки відображала найбільш значимі соціальні цінності, а й закладала підвалини для окреслення «своїх», чия поведінка істотно різнилась від «чужих» (або «інших») [22, с. 38].

Наші висновки щодо ключової ролі обрядової практики в процесі формування та збереження етнокультурної самобутності спільноти у неписьмених культурах суголосні заувагам сучасного британського соціолога П. Коннертона. Мислитель доводить, що постійне повторення обрядів забезпечувало увіковічнення міфів завдяки постійному повторенню тих історичних чи містичних подій, які визначали культурну самобутність спільноти [23, с. 75]. Як не дивно, але саме це положенням вчення П. Коннертона чітко проглядається в роботі І. Огієнка «Дохристиянські вірування українського народу» [21]. В цій праці, український вчений ґрунтовно висвітлює ті дохристиянські вірування та практики, які визначили своєрідність української релігійної культури. Подібного функціонального значення, хоча й без належного теоретичного обґрунтування, вочевидь надавав І. Огієнко церковній традиції вшанування пам'яті святих, які мали вагоме значення для розвитку самобутності та окремішності Української Церкви. На користь нашого припущення слугує пильна увага дослідника до своєрідності місцевого Місяцеслова. За твердженням дослідника, він «складався з двох частин: 1) повний Місяцеслов давньої грецької церкви, і 2) свої крайові святі, а святих іншої Церкви зазвичай до Місяцеслова не вносять» [20, с. 117]. Слід зазначити, що унікальність цього Місяцеслова, як доводить дослідник, виявлялася не тільки завдяки наявності великої кількості місцевих святих, а й рівнем пошанування давньогрецьких. Так, наприклад, Українська Церква мала багато свят, які в інших православних церквах не вважалися великими. Показовим прикладом, на думку вченого, у даному контексті є вшанування пам'яті святих Бориса і Гліба, Михайла, Юрія, Покрови тощо [20, с. 119].

Як бачимо, наразі ми не маємо жодних підстав сумніватися у висновках І. Огієнка про те, що саме Православна Церква визначила своєрідність українських звичаїв, а з ними й етнокультурну самобутність народу. Звісно, будучи сумлінним науковцем, він не міг обмежитися висвітленням об'єктивних (або зовнішніх) ознак окремішності народу, а тому

приділив чимало уваги тим церковним традиціям, які визначили ментальну своєрідність українців. В даному контексті, І. Огієнко згадує притаманну Українській Церкві соборноправність [20, с. 112], котра вочевидь сприяла утвердженню та поглибленню української схильності до демократизму. Не меншою мірою ментальну своєрідність українського народу визначила й глибока та щира релігійність, орієнтована на внутрішнє переживання зв'язку з Богом, яке згодом виявилось у емоційності та ліризмі. Останні, за твердженням Д. Чижевського, стали одними з головних ознак українців [24].

Наведені та багато інших висвітлених І. Огієнком прикладів, дають підстави визнати думку вченого щодо ключової ролі Православної Віри в процесі формування самобутньої української культури. Водночас із цим, надзвичайно суперечливою видається інтенція вченого, спрямована на ототожнення етнічної та релігійної ідентичності, яка виявляється у досить категоричному зауваженні мислителя про те, що «хто міняє свою споконвічну Віру Православну на іншу, наприклад, католицьку, чи переходить до якої секти, той тим самим уже втрачається для нації: він міняє свої віковічні звичаї на чужі й перестає бути національним українцем. Духом своїм він уже не буде чистим українцем, бо й центром йому стає вже чуже інше місто, інший народ: чужий і ворожий Рим замість рідного Києва» [19, с. 28]. Очевидно, що в часи, коли зароджувалася самобутня українська культура, релігійне різноманіття могло істотно нівелювати культурну гомогенність народу через різноманітність обрядової практики, і в цьому вимірі думки І. Огієнка можуть видатися цілком правомірними. Поміж тим, не варто ігнорувати того, що окремішність Української Церкви формувалася на тлі дохристиянських вірувань і релігійних практик, які мали виразні регіональні відмінності. Водночас варто прислухатися і до зауважень М. Грушевського про те, що самовизначення народу за релігійним чинником розпочалося не раніше ніж у XVI ст. [2], тобто в період, коли Українська Церква мала власну релігійну культуру, котра визначала особливості мислення й поведінки місцевого населення. Інакше кажучи, Українське Православ'я скристалізувало культуру і ментальну самобутність українців, що, навіть за умови приналежності до інших конфесій, не зумовить їхнього винародовлення.

Висновки. Зростання інтересу до ролі Православної Церкви в процесі формування етнокультурної та національної єдності українського народу, яке проглядається у творчій спадщині І. Огієнка зрілого періоду, стало закономірним підсумком, з одного боку, осмислення причин поразки української революції 1917–1920-го рр., а з іншого – пошуку джерел формування та інструментів трансляції культурної окремішності й ментальної самобутності українців. Вирішення цих питань у творчості мислителя не супроводжується належною увагою до термінологічного апарату, зумовлюючи істотні складнощі у розумінні ролі Православних Віри та Церкви в процесах українського етно- та націєтворення. У творчості мислителя, вони не мають чіткого розмежування, що дає підстави мислителю розглядати Православ'я як один з механізмів націєтворення, що, однак, потребує додаткового всебічного осмислення.

Систематизація та критичне осмислення наукового доробку І. Огієнка зрілого періоду дає підстави стверджувати, що осердям наукових пошуків мислителя незмінно залишалося вивчення чинників та інструментів формування етнокультурної самобутності українців. Існування останньої, на думку мислителя, засвідчує сукупність об'єктивних прикмет (мова, звичаї, обряди тощо) та психічних рис (демократизм, емоційність, релігійність тощо), постання й трансляцію яких забезпечили Православні Церква та Віра. Обґрунтування ключової ролі Української Церкви у процесі формування самобутньої української культури в творчості І. Огієнка супроводжується інтенцією до некритичного ототожнення етнокультурної та релігійної приналежності, котра за умов некритичного використання може ставати елементом маніпулятивної стратегії.

Список використаної літератури:

1. Козер Л. Функции социального конфликта / Л. Козер. – М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. – 208 с.

2. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці / М. Грушевський. – К.; Львів: Друк. «С. В. Кульженко» в Києві, 1912. – 248 с.
3. Огієнко І. Рятуння України. На тяжкій службі своєму народові / І. Огієнко. – Вінніпег: Волинь, 1968. – 96 с.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: АСТ, 2003. – 603 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.e-reading.club/book.php?book=61484>
5. Бондар С. В. Історіософія І. Лисяка-Рудницького в контексті націотворчих та державотворчих процесів в Україні: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05 - історія філософії / Бондар Світлана Володимирівна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2005. – 16 с.
6. Брюейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання в новій Європі / Р. Брюейкер. – Львів: Кальварія, 2006. – 280 с.
7. Богомолець О. Українська домашня ікона: монографія / О. Богомолець. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 520 с.
8. Гібернау М. Ідентичність націй / М. Гібернау. – К.: Темпора, 2012. – 303 с.
9. Goyan I., Storozhuk S. The ethnic principle as the basis of civil politics / I. Goyan, S. Storozhuk // Cherkasy University Bulletin: Series Philosophy. – 2016. – Вип. 1. – С. 31-36.
10. Крейчі Я., Велімський В. Етнічні і політичні нації в Європі / Я. Крейчі, В. Велімський // Націоналізм: антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 308-310.
11. Ренан Е. Що таке нація / Е. Ренан // Націоналізм: антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 253-263.
12. Кривда Н. Ю. Ікона як один із чинників формування української етнічної ідентичності / Н. Ю. Кривда // Вісник Черкаського університету. Серія Філософія. – 2017. – № 1. – С. 3-11.
13. Сторожук С. Нація як об'єкт історико-філософського аналізу: дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.05 – історія філософії / Сторожук Світлана Володимирівна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2013. – 404 с.
14. Филипович Л. Роль релігії, церкви в інтеграції суспільства [Електронний ресурс] / Л. Филипович. – Режим доступа: https://risu.org.ua/ua/index/studios/materials_conferences/45678/
15. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови [Електронний ресурс] / І. Огієнко. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 440 с. – Режим доступа: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm>
16. Огієнко І. Нариси з історії української мови. Система українського правопису / І. Огієнко. – Вінніпег: Волинь, 1990. – 216 с.
17. Гатчисон Д., Сміт Е. Що таке етнічність / Е. Сміт // Націоналізм: антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 468-475.
18. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу та нації (методологічні зауваги) / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 11-41.
19. Іларіон, митрополит (Огієнко І.). Книга нашого буття на чужині (Бережімо все своє рідне!) / І. Огієнко. – Вінніпег: Українське Наукове Богословське Товариство, 1956. – 167 с.
20. Огієнко І. Українська церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. В 2 т. / І. Огієнко. – Прага: Вид.-во Ю. Тищенко, 1942. – Т.1. – 236 с.
21. Митрополит Іларіон (Огієнко). Дохристиянські вірування українського народу / Іларіон (Огієнко) митрополит. – К.: Обереги, 1995. – 424 с.
22. Байбуурин А. К. Этнические аспекты изучения стереотипных форм поведения и традиционная культура / А. К. Байбуурин // Советская этнография. – 1985. – Вып. 2. – С. 36-46.
23. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / П. Коннертон. – К.: Ніка-Центр, 2004. – 184 с.
24. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні [Електронний ресурс] / Д. Чижевський. – К.: Вид.-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 230 с. – Режим доступа: <http://litopys.org.ua/chyph/chyph02.htm>

References:

1. Kozar, L. (2000). *Functions of social conflict*. Moscow: Ideya-Press (in Russ.)
2. Hrushevskiy, M. (1912). *Cultural and national motion in Ukraine in XVI - XVII centuries*. Kyiv, Lviv: Druk. «S. V. Kulzhenko» in Kyiv (in Ukr.)
3. Ohienko, I. (1968). *Saving of Ukraine. On heavy service to the people*. Vinnipeg: Volyn' (in Ukr.)
4. Huntington, S. (2003). *The Clash of Civilizations*. Moscow: AST. Retrived from <https://www.e-reading.club/book.php?book=61484> (in Russ.)
5. Bondar, S. (2005). *Historiosophy of I. Lysiak-Rudnytsky in the context of nation-creative and state-creative processes in Ukraine*. Kyiv: KNU (in Ukr.)
6. Briubeiker, R. (2006). *Repainted nationalism. Status of nation and national question in new Europe*. Lviv: Kalvariia (in Ukr.)
7. Bohomolets, O. (2017). *Ukrainian home icon: monograph*. Kyiv: Publishing House of Dmytro Buraho (in Ukr.)
8. Hibernau, M. (2012). *Identity of nations*. Kyiv: Tempora (in Ukr.)
9. Goyan, I., Storozhuk, S. (2016). The ethnic principle as the basis of civil politics. *Visnyk Cherkaskogo universytetu. Seria filosofia (Cherkasy University Bulletin: Series Philosophy)*, 1, 31-36.

10. Kreichi, Ya., Velimskyi, V. (2000). Ethnic and political nations in Europe. *Nationalism: anthology*, 308-310. Kyiv: Smoloskyp (in Ukr.)
11. Renan, E. (2000). What is the nation. *Nationalizm: anthology*, 253-263. Kyiv: Smoloskyp (in Ukr.)
12. Kryvda, N. (2017). Icon as one of the factors of the formation of Ukrainian ethnic identity. *Visnyk Cherkaskogo universytetu. Seria filozofia (Cherkasy University Bulletin: Series Philosophy, 1, 3-11* (in Ukr.)
13. Storozhuk, S. (2013). *Nation as object of historical and philosophical analysis*: Kyiv. KNU (in Ukr.)
14. Fylypovych, L. *A role of religion and church in integration of society*. Retrived from https://risu.org.ua/ua/index/studios/materials_conferences/45678/ (in Ukr.)
15. Ohiienko, I. (Metropolitan Ilarion) (2001). *History of literary Ukrainian*. Kyiv: Our culture and science. Retrived from <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm> (in Ukr.)
16. Ohiienko, I. (1990). *Essays on the history of Ukrainian. System of the Ukrainian spelling*. Vinnipeh: Volyn' (in Ukr.)
17. Hatchison, D., Smit, E. (2000). What is ethnicity. *Nationalizm: anthology*, 468-475. Kyiv: Smoloskyp (in Ukr.)
18. Lysiak-Rudnytsky, I. (1994). Forming of the Ukrainian people and nation (methodological issues). *Historical essays, 1*, 11-41. Kyiv: Osnovy (in Ukr.)
19. Ilarion, mytr. (Ohiienko, I.) (1956). *A book of our existence on strange land (Save everything native!)*. Vinnipeh: Ukrainian Scientific Theological Society (in Ukr.)
20. Ohiienko, I. (1942). *Ukrainian church. Essays are from history of Ukrainian Orthodoxy Church, 1*. Praha. Publishing by Yu. Tyshchenko (in Ukr.)
21. Mytropolyt Ilarion (Ohiienko). (1995). *Pre-christian beliefs of the Ukrainian people*. Kyiv: Oberehy (in Ukr.)
22. Bayburin, A. K. (1985). Ethnic aspects of study of stereotype forms of behavior and traditional culture. *Sovetskaya etnografiya (Soviet ethnography), 2*, 36-46 (in Russ.)
23. Konnerton, P. (2004). *As societies remember*. Kyiv: Nika-Center (in Ukr.)
24. Chyzyhevskyi, D. (1992). *Essays on the history of philosophy in Ukraine*. Kyiv: Orii. Retrived from <http://litopys.org.ua/chyph/chyph02.htm> (in Ukr.)

ZAINCHKOVS'KAYA Irina Petrovna,

Senior Lecturer of the Department of
Sociology and Social Communications of the
National Pedagogical Drahomanov University,
e-mail: 7zira@ukr.net

I. OHIENKO'S TEACHING ON THE ROLE OF CHURCH IN THE PROCESS OF UKRAINIAN ETHNO- AND NATION-BUILDING

Summary. Introduction. *The need to overcome the social polarization of Ukrainian society actualizes the comprehensive study of the intellectual heritage of those philosophers who were studying the formation of ethno-cultural and/or national unity of Ukrainians. The key point in this context belongs to the scientific work of I. Ohienko, who, without proper reflection, could become an element of a manipulative strategy that would deepen the split of the Ukrainian society.*

The purpose of our study is to systematize and critically understand I. Ohienko's thoughts concerning the role of the Orthodox faith and the church in the process of Ukrainian ethno- and nation-building.

Methods. *The interdisciplinary approach and the principle of unity of the historical and logical have become the methodological basis of scientific research. In the process of comprehending I. Ohienko's doctrine about the role of the Orthodox Church in the processes of Ukrainian ethno- and nation-building, the hermeneutic method has played an important role – it has given an opportunity to interpret the positions and conclusions made by the researcher in various scientific works. The method of categorical analysis, which provided explanations for terminological contradictions in the creative heritage of I. Ohienko, has proved fruitful and promising.*

Results. *In the course of a critical rethinking of the scientific heritage of I. Ohienko in his mature period, it has been discovered that the study of factors and tools for establishing the ethno-cultural identity of Ukrainians remained the cornerstone of the scholarly search for the philosopher. It has been proved that in the opinion of the thinker, the necessary conditions for creating the latter are a set of objective attributes (language, customs, ordinances, etc.) and psychological characteristics (emotionality, religiosity, etc.) that promote awareness of the cultural distinctness of the community.*

Originality. *The ethno-building potential of Ukrainian Orthodoxy through the perspective of I. Ohienko's intellectual investigation has been revealed, and the role of ritual practice in the process of formation and preservation of ethno-cultural identity of the community has been shown.*

Conclusion. *Despite the rationality of a number of I. Ohienko's theoretical observations concerning the cultural potential of the Ukrainian Church, it is accompanied by a non-critical identification of ethno-*

cultural and religious affiliation. In view of this, the intellectual heritage of the philosopher is of a great importance for explaining the process of Ukrainian ethno-building, but it cannot be used uncritically for the development of national strategies.

Key words: *Orthodox Church, people, ethnic building, nation building, language, objective signs, mentality, cultural identity, religious practice, stereotyped behavior.*

Одержано редакцією 15.02.2019

Прийнято до публікації 22.05.2019

УДК 1.051:141.2(045)
DOI: 10.31651/2076-5894-2019-1-35-40

HONCHARENKO Valeria Anatoliivna,
Post-graduate student of the Department
of Philosophy and Religious Studies,
Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy,
e-mail: qjl4918@gmail.com

THE CONCEPT OF THE WORLD PICTURE IN LATE WRITINGS OF LUDWIG WITTGENSTEIN AND MARTIN HEIDEGGER

Summary. Introduction. *The article tackles the concept of the world picture in the late period of philosophizing of Ludwig Wittgenstein and Martin Heidegger. Interest in the following topic is determined by the search for the conceptual ground for contemporary sciences and the affirmation of the world picture as not just a way of representation of the facts of reality but a semantic sphere of meaning, sense-making that unifies representational and relational aspects of reality. It should be noted that the comparison of Wittgenstein's and Heidegger's views on the world picture can be valuable for a profound understanding of possible fundamentals of our knowledge. Researchers are still puzzled on how to systematize interdisciplinary knowledge, moreover, how to achieve the unity of representation of what we define as reality.*

Purpose. *The purpose of the article is to define major similarities and principal distinctions of interpretations of both thinkers regarding the concept of the world picture, to analyze the primordial approaches to the following conception, to emphasize the meaning of the world picture for the cognitive inquiry and its role in framing the system of knowledge.*

Methods. *To achieve the aim mentioned above we apply the methods of comparative analysis, methods of the hermeneutic reinterpretation, analytical method and textual analysis of sources.*

Results. *After analyzing the texts, it can be stated that the world picture can be a link between meaning and knowing. The world picture can serve as a substantial foundation for conducting scientific research and unfolds the meta-level of the theoretic reasoning.*

Originality. *The originality consists in the attempt to comprehensively analyze the under-researched conception that can be fruitful in contemporary epistemological studies and interdisciplinary sciences.*

Conclusion. *It is necessary to mention that the conception of the world picture is crucial for the development of contemporary sciences whose aim is to produce approaches that make scientific research a human-dimensional one. The world picture appears to be a shared conceptual basis that encompasses not only metaphysics behind every language theory but covers meta-level of the whole that enriches analytical and phenomenological methods at large.*

Key words: *the world picture, Ludwig Wittgenstein, Martin Heidegger, representation, language, knowledge, reality.*

Formulation of the problem. *Interest in the problem is determined by the actualization in the search of epistemological foundations of knowledge and how epistemological cognitive forms can relate to the concept of scientific rationality. The concept of the world picture can be heuristic in epistemological and linguistic inquiry as a precondition that determines the semiotic field of sense-making and further knowledge systematization. The world picture is essential for creating a*